

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,
Hoofdstraat 43, Driebergen

Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

DRIE EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 11 / NOVEMBER 1960

DE MOLEN VAN DE POLDER BROEK ONDER IJSSELSTEIN, IN 1589 GEBOUWD NAAR DE INVENTIE VAN SYMON STEVYN, DOOR JAN DE GROOT TE DELFT, WESENDE COMPLYS OFTE VENNIT VAN VOORZ. STEVYN

Oorspronkelijk werd het nieuwe land, dat bewesten de Achterslootse watering ligt, in zijn geheel Braband of Broek genoemd. Later was er een gerecht van die naam, dat met de eveneens in het nieuwe land gelegen gerechten Meerlo, Achtersloot en Lage Biezen één polder vormde, ook Broek geheten. Deze was veruit de grootste waterstaatkundige eenheid van het Schoutambt van IJsselstein.

Het was een laag gebied, waarvan de onderscheidene delen onderling veel in hoogte verschilden, en dat al sedert de 13e eeuw veel moeilijkheden had opgeleverd met betrekking tot de lozing van het bezwaarwater.

In de jaren tachtig van de 16e eeuw was dit probleem nog altijd in hoge mate aanwezig, en men meende toen verbetering in de bestaande toestand te kunnen aanbrengen door de twee aan de Achterslootse Molenvliet staande molens door krachtiger bemalingswerktuigen te vervangen.

„Regierders ende eygenaers vande Leegebiesen, Achtersloot ende Brouck, inde Landen van Isselsteyn sijn inden jaere 1589 geresolveert op haer luyder polder (groot wesende IXe ende XII mergen) noch te stellen twee nyeuwe watermolens, opte ouwe moelen werffven off daer omtrent, sulcx dat ten meesten oorbaer van 't gemeen lant beraempt soude worden. Welcke resolutie zij genootdruckt worden te nemen overmits dat anders meest alle die landen int Brouck ongecultiveert souden moeten hebben blijven leggen, jae dat men anders nyet bequamlicken soude hebben connen weyen en hoyaen.

Dan also zeeckere jaeren geleden eene meester Symon Stevyn sich vuytgegeven hadde voor een constich nyen inventuer van watermolens, daer van die eene so veele waters vuyt soude malen als twee ofte drie van dandere, so ist dat dvoorsz regierders ende eygenaers (duer inductie van hare forstelijcke genade ende heeren Raden ¹⁾) met den voorn. meester Jan die Groet (wesende complys ofte vennit ²⁾) met den voornoemden Stevyn), aengegaen hebben zeecker accoordt".

Prinses Maria van Nassau, die de IJsselsteinse goederen voor haar broer Philips Willem beheerde, talmde uiteraard niet lang met de inwilliging van het verzoek dat geërfden en ingelanden tot haar richtten, om met de meeste spoed tot de bouw van een nieuwe molen te mogen overgaan en weldra konden deze gecommiteerden aanwijzen om met meester Jan de Groot, schepen binnen Delft ³⁾, die zich, evenals Stevyn, inventeur noemde, te onderhandelen. Het waren de schout van IJsselstein en de kameraar van de polder, maar „daer nae is in des camelaers voorsz. plaetse gesurrogeert wt merckelycke redenen Peter Jacobsz. ende Cornelis Frericxz., mede geërfdn, en in den eed zijnde".

Vervolgens sloten zij „opt well behagen vande geërfdn van de voorsz polders" en op advies van den Rade van Hare Hoogheid, op 8 april 1589 met genoemde De Groot een overeenkomst, volgens welke deze op zijn kosten en moeiten op de daarvoor bestemde plaats een goede nieuwe watermolen met toebehoren zou bouwen van hout en ijzer, volgens het daarvan opgemaakte bestek, voor een bedrag van 3600 carolus guldens „ende eene vereeringhe ter discretie".

De betaling zou plaats hebben binnen Delft in vier termijnen, te weten binnen acht dagen na de bekrachtiging van deze overeenkomst het eerste vierde part; als het werk voltooid zou zijn het tweede vierendeel; het jaar daarop het derde en weer een jaar later het vierde gedeelte „mitte vereeringhe".

De aannemer was gehouden de molen zóveel water te laten uitmalen, als de beste molens in de omtrek dat konden „al tot discretie van luyden dyes verstaen", en al het werk van de molen gangbaar op te leveren ⁴⁾.

¹⁾ De IJsselsteinse bezittingen der Oranjes werden, mèt hun elders gelegen goederen, beheerd door een Raad en Rekenkamer. In 1618 trad de Domeinraad te 's Gravenhage hiervoor in de plaats.

²⁾ Vennoot.

³⁾ In latere op deze zaak betrekking hebbende stukken wordt hij burgemeester van Delft genoemd. Als zodanig maakte hij ook deel uit van de Staten van Holland. Hij was de vader van Grotius.

⁴⁾ Deze molen stond volgens de in 1776 door J. C. Cognac gecopieerde „oude kaart, berustende in bovengenoemde capitule (van Oudmunster) (Arch. Oudmunster, Inv. nr. 731 A.R.U.), in de hoek die gevormd wordt door de Marswetering en de Oude Molenvliet, lopende van de Riuge- of Bloklandse kade tot aan de Oude wetering, iets ten noordwesten van de eendenkooi en nabij het zuidelijke uiteinde van de Knollemanshoekse Molenvetering.

De beide bestaande molens zijn in bedrijf gebleven tot aan hun afbraak in de 19e eeuw toe.

Helaas voldeed de nieuwe molen in geen enkel opzicht aan de gestelde verwachtingen, zodat het polderbestuur besloot de vierde en laatste termijn, mét de propijn ende vereeringe, niet aan De Groot uit te keren.

Deze was contractueel met regeerders overeen gekomen, dat hij het water zou doen uitmalen tot ten minste vijf voet hoogte, nadat het buitenwater op het hoogste en het binnenwater „naer gelegentheijt van elcken tijt gelegen ende gestelt soude moegen wesen”, en voorts dat hij de molen tot aan de uitbetaling van de laatste termijn „tot sijn anxt, schade ende pericule” zou doen onderhouden en bemalen, om hem daarna gangbaar op te leveren.

Hierin was hij echter in alle opzichten te kort geschoten. In de eerste plaats was de molen niet op tijd gereed, zodat hij in de herfst van 1589 niet kon worden gebruikt, tot grote schade van de gemeente en eigenaars van de polder. Ver over tijd was hij eindelijk in zeilen en gemaal gebracht „al wast dat den voornoemden meester Jan de Groot dienvolgende wel behoort hadde dvoors regierders gerequireert t' hebben om den selven molen op te nemen ende te approberen, bij kennisse van meysters ende luyden hem des verstaende”.

Vervolgens was, de eerste keer dat hij ging malen, hier en daar al veel aan de molen gebroken en ontzet, zodanig dat hij geen vier dagen achtereen in de zeilen is geweest „jae oock somtijts geen geheel atmael, jae vier, ses ofte thien uren, daer deur groot geroep ende getier ende oock dreygementen onder die schamele gesellen gecau-seert sijn geweest, waer duer die regierders in vresen waeren bijden molen te commen”.

Ten slotte was het gemaal geheel onbruikbaar gebleken, zodat de oogst op het veld bedierf tengevolge van de te hoge waterstand. De hierdoor veroorzaakte schade kwam naar de mening van het polderbestuur, ten laste van de aannemer, want hij was verplicht er voor te zorgen dat de molen zodanig maalde, dat er niets aan kwam te breken en dat hij naar behoren werkte.

Intussen waren er ook belangrijke fouten in de constructie aangetoond, o.a. aan de halsstenen en in het ijzerwerk. Dit laatste was verbeterd, maar de voorgeschoten onkosten zou De Groot eveneens voor zijn rekening moeten nemen, evenals de schade die ontstaan was tengevolge van het feit dat de molen niet in staat was vijf voet hoog te malen.

„Ende d'voorsz. regierders altijt over die wanvoldoeninge des contracts hebben gedoleert ende geprotesteert gehad, ende sal d'voornoemde De Groot bij eede gevraecht sijnde nyet dorren ontkennen”.

Ten slotte had het bestuur van de polder een tweetal deskundigen als commissarissen gecommiteerd, om met De Groot de zaak grondig te bespreken en zo mogelijk tot oplossing te brengen. Op een vastgestelde dag in januari 1594 zou de samenkomst te IJsselstein plaats hebben, maar de Delftenaar liet op zich wachten. Toen gingen commissarissen zonder hem de molen bezichtigen, en hun slotsom was dat deze volkomen onbruikbaar was.

Enige tijd daarna lazen de heren van den Rade aan De Groot een protestatie en remonstrantie voor, na afloop waarvan hij de bestaande gebreken niet durfde te loochenen, maar ze poogde te verontschuldigen door de bewering dat de molen kwalijk zou zijn bediend, en dat degenen die van zijnentwege uitgenodigd waren om de daaraan klevende gebreken te gaan bezien en te herstellen, dit niet hadden aangedurfd uit vrees voor de reeds eerder geuite dreigementen.

Uit niets was echter gebleken dat de molen slecht was bediend, en zelfs al mocht dit wel zo zijn geweest, dan kwamen de gevolgen daarvan toch ten laste van de aannemer, aangezien de bewaarder door hem zelf gekozen en gecommitteerd was, en hij ingevolge de gesloten overeenkomst de molen op eigen kosten en risico in zijn gemaal en werken moest houden, tot de laatste betaling toe.

Tenslotte was uit een desbetreffend onderzoek gebleken, dat de werklieden van De Groot nooit waren bedreigd.

Daarom handhaafden regeerders hun eis dat de aannemer het gemaal geheel volgens het contract zou moeten opleveren en de door zijn wanprestatie veroorzaakte schade met de intresten vergoeden, aler zij van hun kant de vierde termijn en de verering zouden uitbetalen.

Nadat een menigte brieven, deducties, instructies en verweerschriften waren geschreven en uitgegaan, en De Groot op uitkering van de laatste termijn der aannemingssom bleef aandringen, werden arbiters gekozen om de kwestie definitief te beslechten.

Nog voordat de uitspraak bekend was, maakte het polderbestuur een „besteck omme the repareren het gaende werck aen den nyeuwen molen vant Brouck ghemaect op dye nyeuwe inventie, ende weder te maken nae douden maniere”.

Het had volledig zijn bekomst van de inventie van Stevyn, en met meester Jan de Groot wilde men niets meer te maken hebben.

Wat de arbiters tenslotte hebben beslist, blijkt jammer genoeg uit de stukken niet ⁵⁾.

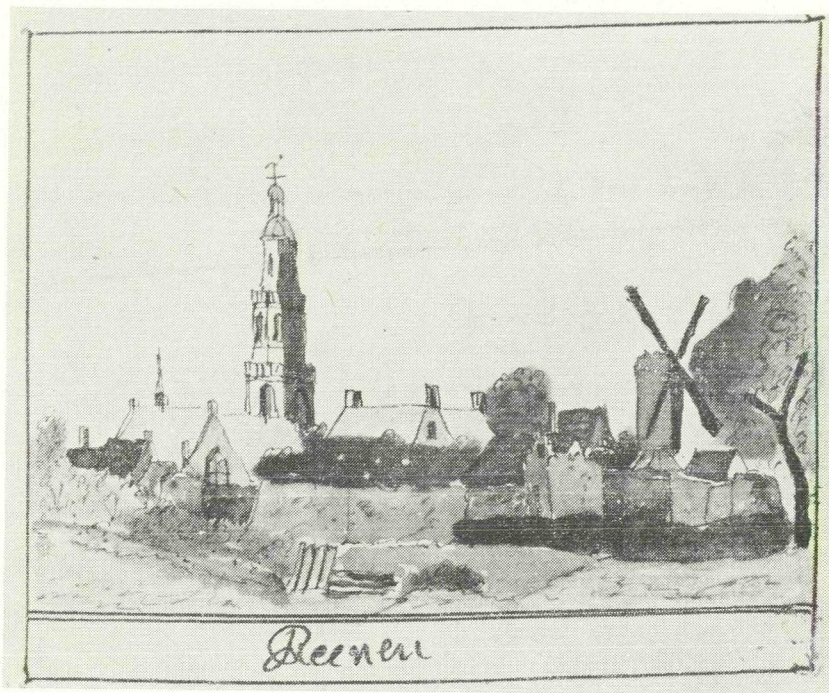
W. F. J. DEN UYL

⁵⁾ Oud archief gemeente IJsselstein. Inv. nr. 512.

TEKENINGEN VAN ANDRIES SCHOEMAKER

Van de manuscripten met plaatsbeschrijvingen die Andries Schoemaker aan het einde van de zeventiende eeuw samenstelde, — ze berusten ter Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage ¹⁾ — bevat het deel over Utrecht ook bijzonderheden over de terreur door de Fransen in 1672 in de stad en de provincie van die naam uitgeoefend.

¹⁾ Beschrijving van Utrecht, no 78 H 57. Beschrijving van Gelderland, no 78 H 41.

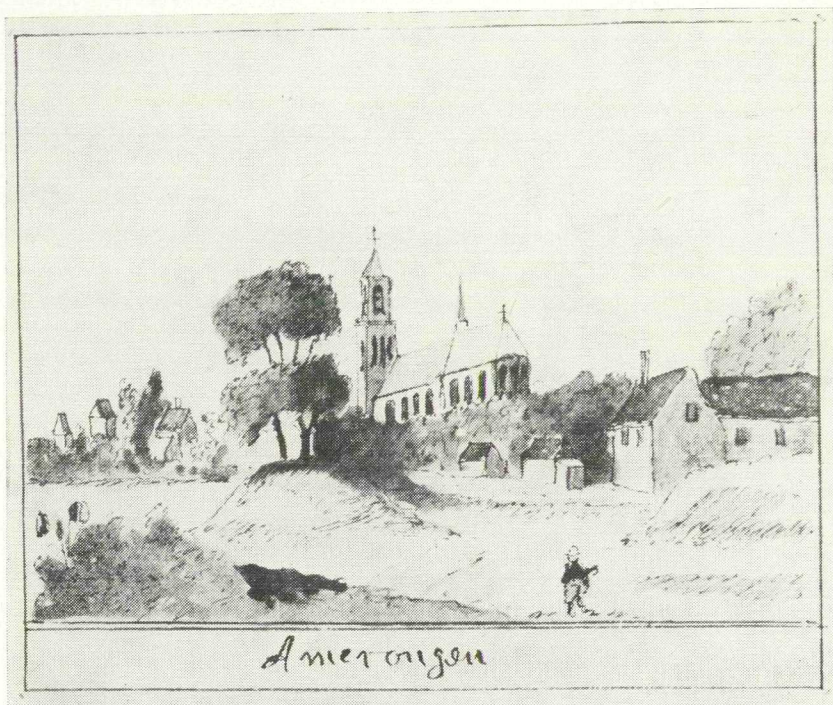
*Gezicht op Rhenen. Tekening in kleuren door Andries Schoemaker ± 1685.
Kon. Bibl., Den Haag.*

Schoemaker verluchtte zijn werk met afbeeldingen die hij met de hand kleurde. Wij reproduceren hier de tekeningen Rhenen en Amerongen, behorend bij onze bijdrage „Een kleyn steedge en een deftig dorp in 1672–1673”, gepubliceerd in het augustusnummer van dit maandblad ²⁾.

Schoemaker leefde ongeveer gelijktijdig met kunstenaars als Abraham Rademaker, Jacobus Schijnvoet, Cornelis Pronk, Jan de Beijer en Hendrik Spilman om er maar enige te noemen. Invloed van hen blijkt hij niet ondergaan te hebben: hij volgt zijn eigen trant. Want terwijl zij in hun tekeningen, etsen en gravures getrouwe natuurnabootsingen, topografisch juiste afbeeldingen geven, waarbij alles met bijna fotografische precisie wordt weergegeven en uitgebeeld, zijn Schoemakers tekeningen slechts vluchtige schetsen die zeer impressionistisch aandoen ³⁾. Raak zet hij de contouren van torens,

²⁾ Men zie ook de tekening Utrecht aan de buyte singel in het aprilnummer 1960.

³⁾ Impressionisme vindt men reeds in de schilderkunst van het hellenisme, voorts in de laat-antieke kunst b.v. het beroemde Utrechtse psalter, in de barok en tenslotte in de 19de en 20ste eeuwse schilderkunst. Op de recente tentoonstellingen van Van Dijk en die van het Nederlandse landschap in de 17de eeuw ontdekten wij meermalen impressionistische tendensen.

Gezicht op Amerongen. Links het kasteel. Tekening in kleuren door Andries Schoemaker ± 1685. Kon. Bibl., Den Haag.

kerken, molens en wallen neer en vult ze met kleur in en bereikt dan vaak een tintelende frisheid. Wellicht heeft hij de pentekeningen van Jan van Goyen gekend, waarin ook het schilderachtige prevaleerde boven de topografie ⁴⁾. De laatste leefde van 1596 tot 1636 en Schoemaker van 1660 tot 1723. Wat hiervan zij, Schoemakers tekeningen bekoren nog altijd door hun eenvoud en eerlijke spontaneïteit. Die van Rhenen is een van de mooiste. De tekenaar blijkt het „kleyn steedge” van de zijde der Bergpoort beschouwd te hebben. De molen is vermoedelijk de Binnenmolen. De andere rhenense molens de West- en de Oost- of Bergmolen lagen buiten de veste ⁵⁾.

Imposant rijst de St. Andries omhoog op het gezicht op Amerongen, met zijn pseudo-basilicaal schip ⁶⁾. De kerk ligt op een heuvel. Links ontwaren we het kasteel.

D. PHILIPS

⁴⁾ Zijn schilderijen en tekeningen waren in augustus en september te zien in het Gemeentemuseum te Arnhem, een unieke tentoonstelling.

⁵⁾ W. v. Iterson, De stad Rhenen, De resultaten van een rechtshistorisch onderzoek, Assen 1960, blz. 216-221.

⁶⁾ Kunstreisboek voor Nederland, Amsterdam 1960, i.v. Amerongen.

Rectificatie.

Het slot van mijn genoemde bijdrage in het augustusnummer moet luiden: Dat fraye dorp en 't huys Ameronge behorende aan den Heer van Amerongen wierd niet verschoont, maar moest de tirannige Francen niet alleen gehoorsamen, maar wierd uyt geplondert en dit heerlijk landhuys in de asse geleght." Maar als een phoenix herrees het kasteel tussen 1674 en 1680 uit zijn as!

(In het aangehaalde werk van A. W. J. Mulder twee fraaie tekeningen van het laat-middeleeuwse huis vóór de verwoesting.)

NIEUWE PUBLICATIES

L. J. Rogier, Schrikbeeld van een staatsgreep in 1853. Meded. der Kon. Nederl. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, N.R. dl. 22 nr. 6. Amsterdam 1959, 47 blz.

In het stadhuis van Utrecht hangt een groot schilderij van Nicolaas Pieneman, dat de aanbidding voorstelt van een hulde-adres door een bepaald gedeelte der burgerij op de binnenplaats van Paushuize aan koning Willem III, toen deze op 14-17 sept. 1853 een officieel bezoek bracht aan de stad. De scène is bekend genoeg, maar heeft toch niet de betekenis gehad, die de organisatoren zich er aanvankelijk van hadden voorgesteld. Er was nl. in 1853, het jaar van de Aprilbeweging, waarin Utrecht een leidende rol gespeeld had, vrij algemene ongerustheid in den lande, zowel bij katholieken als protestanten. Sommigen van de eerste groep verwachtten en voorspelden ik weet niet wat voor ongeregeldheden en antipapistische maatregelen, een groot-protestantse partij (waarvan de Alg. Synode de Ned. Herv. kerk verklaarde dat zij „gods-dienstige geschillen tot masker van staatkundige bedoelingen misbruikt”) trachtte het denkbeeld ingang te doen vinden, dat Pius IX, Napoleon III en Thorbecke samenspanden om het huis van Oranje ten val te brengen en Nederland met geweld in de armen der Moederkerk terug te voeren. Maar ook waren er katholieke en niet-katholieke liberalen, die Willem III van ongeduld zagen popelen om de grondwet op zij te zetten en een absolutistisch koningschap in te voeren. Men wist zelfs wanneer die staatsgreep zou plaats vinden: bij het koninklijk bezoek aan Utrecht. Er is niets van gekomen. De koning zelf heeft duidelijk besef gegeven van een koningschap boven geloofs-verdeeldheid en het bezoek aan Utrecht tot een vrij onschuldige gebeurtenis gemaakt. De juiste tekst van het toen door prof. G. J. Mulder aangeboden album blijft intussen in bijzonderheden onbekend, zolang het uit het Koninklijk Huisarchief niet ter inzage wordt vrijgegeven. Ook om karakterisering van koning Willem III, koningin Sophie, minister van Hall, de camarilla rond de koning, Judocus Smits, J. A. Cramer e.a. is de studie van prof. Rogier waard gelezen te worden.

W. van Iterson, Hoe heeft Zeist zijn vroegere dorpsgronden verloren? Zeist, Van de Poll-Stichting, 1960, 31 blz. (f 0,75).

Ieder heeft wel eens gehoord van markegronden, buurschappen, meenten e.d. Toen prof. van Iterson enige maanden geleden voor de Van de Poll-Stichting te Zeist een lezing hield onder bovenstaande titel, begon hij, alvorens zijn eigenlijk onderwerp te behandelen, met duidelijk uiteen te zetten, wat onder die benamingen verstaan dient te worden. In het algemeen kan men zeggen,

dat het aanduidingen zijn van gronden, waarop bepaalde groepen personen collectief zekere rechten konden doen gelden. In ons land zijn er bijna geen markeverhoudingen meer aan te wijzen. Des te aantrekkelijker is het daarom een bepaald geval — de dorpsgronden van Zeist — besproken te zien. Van de oudste gegevens af (838) tot aan het te niet gaan door verloop van tijd en tenslotte door minstens genomen curieuze handelingen van particulieren (begin 19e eeuw), vindt de aandachtige lezer veel wetenswaardigs in de uitgegeven tekst der lezing. Niet alleen zij, die bij de voordracht aanwezig waren, ook ieder andere belangstellende zal van de overzichtelijke en heldere beschouwingen met profijt en genoeg kennis nemen. De spreker, en thans de schrijver, verstaat de kunst een vrij moeilijk onderwerp als dit, ook voor niet-rechtshistorici begrijpelijk en boeiend te behandelen.

J. H. v(an) E(eghen), Het poppenhuis van Petronella de la Court, huisvrouw van Adam Oortmans. In: *Amstelodamum*, 47e Jrg., oktober 1960, blz. 159-167.

Bij een vroegere publicatie over in nederlandse musea aanwezige poppenhuizen, die curieuze objecten van 17e en 18e-eeuwse verzamelmacht, bleef de herkomst van het algemeen bekende poppenhuis in het Centraal Museum in het duister. De letters A.O. op het cachet in het kantoortje zijn thans voor mej. van Eeghen uitgangspunt van een onderzoek geweest. Zij zijn de initialen van de amsterdamse brouwer Adam Oortmans (†1684), wiens echtgenote Petronella de la Court (†1707) echter wel het meest van de poppenhuis-hobby bezeten is geweest. De miniatuurschilderijtjes in de „constamer” blijken vervaardigd te zijn door meesters, die met grote doeken in het woonhuis van het echtpaar vertegenwoordigd waren. Voorzover de voorwerpen gedateerd zijn, omvatten zij de jaren 1674—1690. Na de dood van mevr. Oortmans kwam het kabinet aan haar dochter Petronella (†1727), gehuwd met Abraham du Pré. De bekende reiziger Z. C. van Uffenbach, die in 1711 naar het poppenhuis kwam kijken, beschrijft deze echtgenoot als „zwar ein guter, ehrlicher, auch vor einen Holländer gar höfflicher Mann, der aber von seiner Frauen Liefhebberij wenig verstunde. Er sasz nur da, lachte, und verwunderte sich, wie seine Frau von ihren Curiositäten redete”. Het poppenhuis blijft nog een dertigtal jaren in de familie en komt eindelijk — na 1744 — aan de tabakskoper Pieter van der Beek, met wiens dochter Margareta (†1782), gehuwd met de schout van Aalsmeer Dirk Slob, het pronkstuk eindelijk Amsterdam verlaat. Hoe het later in het Centraal Museum beland is, wordt in het artikel niet meegedeeld. (Het is daar gekomen als schenking van een der latere eigenaressen, mevr. J. H. C. Pipersberg-Holtzhey aan de gemeente Utrecht in 1866).

Belangstellenden zij er op gewezen, dat bij het Centraal Museum een aardige gestencilde publicatie over het poppenhuis met 4 echte foto's verkrijgbaar is (f 1.—), een vrije bewerking van het uitverkochte boekje van Fré Dommissie (1932) door Maria A. H. van Es.

v. C.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,
Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

DRIE EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 12 / DECEMBER 1960

EEN BELANGRIJK BOEK OVER RHENEN

Wat bijvoorbeeld Duitsland reeds in de vorige eeuw in overvloed kon presenteren: geheel of grotendeels op rechtshistorisch onderzoek gebaseerde stadsgeschiedenissen, dat ontbreekt nog vrijwel in Nederland. Toch is weinig zo geschikt de ontwikkeling van een stedelijke gemeenschap te verduidelijken als de bestaan hebbende rechtsverhoudingen in oorsprong en veranderingen te onderzoeken. De gegevens van de politieke, de kerkelijke en de topografische geschiedenis vervolgens daarin betrekken vervolledigt het beeld, zoals zij zelf op hun beurt door de gevonden rechtshistorische inzichten aangevuld en meermalen verklaard worden. Gemakkelijk werk is dit geenszins. Men kan daarbij bij lange niet volstaan met eerdere, meestal eenzijdige publicaties te bewerken. Langdurig en diepgaand archiefonderzoek, schiften en keuren van de bijeengebrachte gegevens is daarvoor nodig. Het is daarom bijzonder verheugend, dat onlangs een van onze oude steden, laat ze dan in later eeuwen in betekenis hebben uitgeboet, het voorwerp is geweest van een serieuze studie.

De naam en de ondertitel van het nieuwe boek van prof. dr. W. van Iterson „*De stad Rhenen. De resultaten van een rechtshistorische studie*”¹⁾ geven zijn inhoud bondig weer. De uitgever heeft in een prospectus reeds een goed overzicht van het boek op ruime schaal verspreid. Hij heeft het daarmee een ander niet gemakkelijk gemaakt in kort bestek de studie van prof. Van Iterson naar haar inhoud te resumeren zonder in herhaling te vervallen. Het eenvoudigste zou zijn — als het niet zo ongebruikelijk was —, de uitvoerige inhoudsopgave, die de schr. zelf aan zijn werk doet voorafgaan en waardoor men duidelijk de structuur en de bestand-

¹⁾ Van Gorcum en Comp. n.v. Assen 1960, 291 blz. ing. f 22.—, geb. f 24,50.

delen voor ogen krijgt, over te schrijven. Men zou dan zien, hoe de schr. begint met te zoeken naar de historische kern van de Cunerallegende en eindigt met de ordonnantie op de administratie der justitie en politie, die Rhenen in 1546 van Karel V als heer van het gewest Utrecht ontving. Daarna heeft de stad vrijwel geen belangrijke ontwikkeling op wetgevend gebied meer gehad. Dit wil echter geenszins zeggen, dat het boek geen latere toestanden zou beschrijven. Ik wijs bv. op de mededelingen over het gildewezen in de 17e en 18e eeuw en vestig er tegelijk de aandacht op, dat overal waar het te pas komt, de hedendaagse situatie als gevolg of restant van vroegere verhoudingen of gebeurtenissen wordt aangestipt. Het voortdurend terugwijzen bv. naar bestaande of verdwenen straatnamen maakt menige uiteenzetting voor de hedendaagse lezer begrijpelijker, zoals ook de duidelijke toegevoegde plattegronden en kaartjes de lectuur van het boek vergemakkelijken.

Lezenswaard is de wijze waarop schr. het ontstaan van Rhenen uit een mark uiteenzet (47 e.v.), de ligging van de oudste handelswijk bepaalt (85 e.v.), de tussen 1230 en 1258 plaats gehad hebbende verheffing tot stad bespreekt (113 e.v.), nadat de prae-urbane toestanden onder het oog zijn gezien. Natuurlijk komt ook de abdijs Deutz (tegenover Keulen) als eigenaar van de grond van Rhenen voor het voetlicht en wordt de twee-herigheid van de stad (namelijk de bisschop van Utrecht en de heren van Abcoude) uitvoerig besproken. Al deze situaties en verhoudingen, in onderling verband gebracht en toegelicht, vormen de inhoud van het boek, dat de historie van het oude stadje alle eer aandoet.

Ik had reeds eerder aanleiding er op te wijzen, hoe goed prof. Van Iterson de kunst verstaat een moeilijke materie helder ook voor niet-deskundigen uiteen te zetten. Zijn boek over Rhenen is er opnieuw een bewijs van. Men leest het met genoegen. Schr. veronderstelt ook niet, dat iedere lezer dadelijk een goed begrip heeft van termen als oppidum, marktvrede, tinsverhoudingen, stadsverheffing, polder. Waar de begrippen een onderdeel van zijn betoog over Rhenen uitmaken, geeft hij er eerst een korte omschrijving van, die oriënteert, zonder ballast te vormen. Het zou zelfs wel prettig geweest zijn als men dergelijke begrips-bepalingen via een registratie-achterin gemakkelijk kon terugvinden.

De leden van Oud-Utrecht hebben in de jaarboekjes van 1949, 1952, 1953 en 1956 reeds detailstudies over Rhenen en omgeving van prof. Van Iterson kunnen lezen. Zij zullen „De stad Rhenen” met nog meer belangstelling en meer voldoening ter hand nemen. Ook uiterlijk voldoet het boek aan alle eisen en de vele illustraties (o.a. naar Rembrandt, van Goyen, de Beyer) werken mee om het tot een aantrekkelijk bezit te maken.

J. W. C. VAN CAMPEN

*Gevelversiering
Korte Jansstraat 23.*

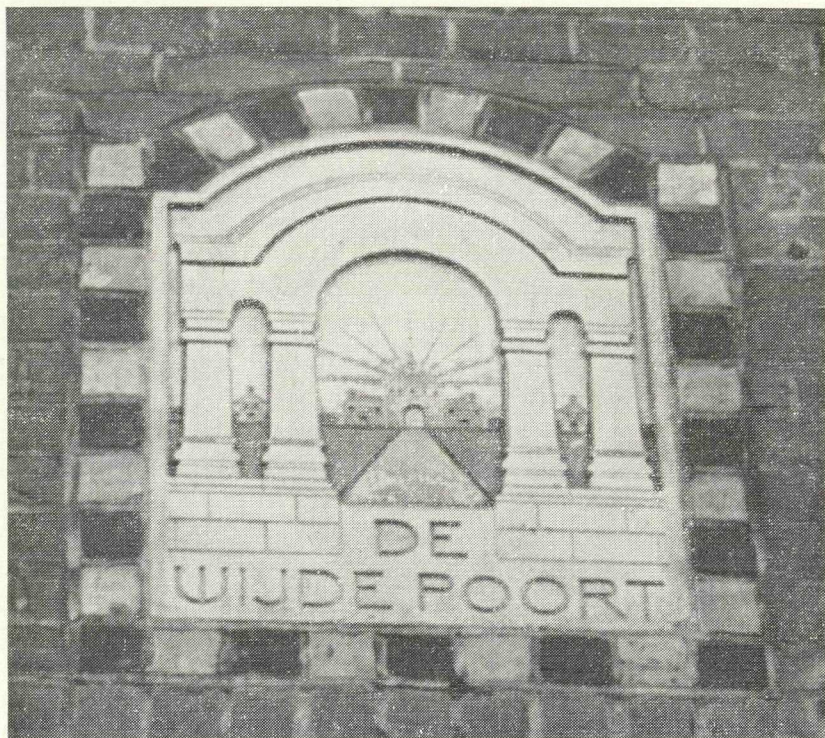
Gevelstenen en muurdecoraties zijn dikwijls van zeer oude datum. Van vele is het jaartal moeilijk vast te stellen, maar er zijn stenen in Utrecht die tot de 16e eeuw teruggaan. Ook de 17e en 18e eeuw hebben wat dit betreft haar sporen nagelaten. In de 19e eeuw raakte de gevelsteen wat uit de mode; men ging stelselmatiger gebruik maken van wijk- en nummeraanduiding bij woonhuizen en zakenpanden.

Maar dan komt de 20e eeuw aan de beurt. Gevelstenen als aanduiding van het adres zijn dan geheel en al overbodig geworden. Daarom te meer valt het op dat er in onze eeuw vrij veel stenen en gevelversieringen worden aangetroffen. De verzameling van de heer A. Ubaghs levert daarvan het bewijs. Hij heeft niet alleen in de binnenstad maar ook in nieuwere buitenwijken gevelstenen aangetroffen en gefotografeerd.

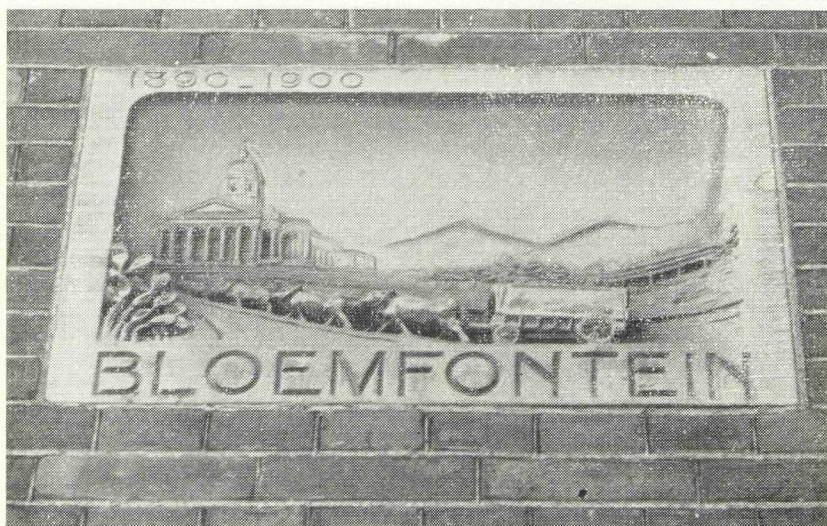
Lang niet altijd is bij deze stenen van jongere datum de herkomst of de bedoeling duidelijk. Toen mej. dr. C. C. van de Graft in 1928 in dit blad haar nasporingen inzake utrechtse gevelstenen en -opschriften begon, verklaarde zij dat gevelstenen uit de jongste tijd buiten haar bestek vielen. Zij noemde toen als voorbeeld de steen „De Wijde Poort”, Maria-

straat 3. Natuurlijk, wanneer het gaat over *oude* gevelstenen, valt zulk een steen erbuiten want hij is van jonge datum. Maar het is toch altijd interessant om de bedoeling van die steen te weten.

Om bij „De Wijde Poort” te blijven: deze steen verschaft ons een „doorzicht” op een andere poort, op een stralende dageraad in de verte. Doelden opdrachtgever en ontwerper op een zonnige toekomst in maatschappelijk of sociaal opzicht, of zaten er religieuze motieven achter: uitzicht op het hemelse Jeruzalem? De afbeelding kan overigens nog een totaal andere betekenis gehad hebben. Misschien was dit in 1928 voor niemand een raadsel omdat de bestemming van

Gevelsteen Mariastraat 3.

Gevelsteen huis Van Hogendorpstraat hoek Van der Duynstraat.

het pand dit duidelijk maakte. Maar momenteel ontbreken zulke aanwijzingen.

In het huis, dat met deze gevelsteen prijkt, is een café gevestigd. De eigenaar zal allicht hopen dat de deur van zijn etablissement voor velen een „wijde poort” is, want dat opent voor hem zonnige perspectieven. Maar het lijkt niet waarschijnlijk dat dit pand al café was toen de steen er werd aangebracht. Mogelijk weet iemand van de lezers een nadere verklaring voor „De Wijde Poort”.

Vermoedelijk is deze steen vervaardigd door dezelfde hand, die de steen „Bloemfontein” in het huis Van Hogendorpstraat hoek Van der Duynstraat maakte. Dit exemplaar dateert uit dezelfde tijd en er valt overeenkomst te bespeuren tussen de letters. Naar de heer Ubaghs vernam zou in dit huis indertijd een architect gewoond hebben, die in de jaren 1890-1900 in Zuid-Afrika vertoefde. Op de steen is een ossenwagen afgebeeld, zo bekend uit de „Grote Trek”; op de achtergrond het stadhuis van Bloemfontein, de plaats die in de jaren van de „Grote Trek” (1836-1852) het centrale ontmoetingspunt van de Boeren was.

Misschien zijn er ook in dit geval leden van Oud-Utrecht, die ons verdere inlichtingen kunnen geven over de vroegere bewoner van het huis. Dit vragen wij tenslotte nog voor een gevelversiering, die voorkomt in het pand Korte Jansstraat 23. Het is een der huizen in de z.g. „Jugendstil”, die Utrecht bezit. Ging het hier alleen maar om een aantrekkelijke decoratie, of was de afgebeelde liefvallige verschijning het symbool van de instelling, die indertijd in dit huis was gevestigd?

de J.

N.B. Het eerste artikeltje over dit onderwerp bevatte de mededeling, dat het de heer Ubaghs „om ons onbekende redenen” niet toegestaan was zelf foto's te nemen van de in het Centraal Museum aanwezige gevelstenen. Wat ons toen onbekend voorkwam is echter, naar ons naderhand bleek, een heel gebruikelijke zaak. Verreweg de meeste musea staan niet toe dat de bezoekers zelf foto's maken van het museumbezit. Niet alleen zou dit, vooral op drukke dagen, aanleiding kunnen geven tot wanordelijkheden, maar bovendien zou men daardoor de verkoop van eigen reproducties in de wielen rijden. Deze verkoop brengt nog wat op ten voordele van het museum, waardoor men weer nieuwe aankopen kan doen.

RESTAURATIES EN VONDSTEN IN UTRECHT

Herenstraat 48. Het uit de tweede helft van de 17de eeuw daterende huis — dat één geheel vormt met zijn westelijke buur, nr. 46 — is ontpleisterd. Hierbij kwamen boven de vensters bogen met zandsteenblokken in het zicht, welke worden hersteld. De houten kroonlijst van ca. 1800 was grotendeels vergaan; na demonteren bleek, dat nog restanten aanwezig waren van een geprofileerde bakstenen gootlijst, zoals het huis aan de achterzijde nog bezit en zoals we aan zovele 17de eeuwse utrechtse huizen aantreffen. Ook deze lijst is in

de oude vorm hersteld. Het voornemen is, ook dakkapellen, vensters en stoep in de restauratie op te nemen.

Flora's Hof. Nadat de zogenaamde Flora's hof, ten zuidwesten van de Domtoren (een restant van het vroegere Bisschopshof), vele jaren in gebruik is geweest voor de onderafdeling Monumentenzorg van de dienst Openbare Werken, is hij sedert enige tijd ontruimd. Flora's hof zal nu als voor het publiek toegankelijk plantsoentje worden aangelegd.

In de vernieuwde westelijke muur worden fragmenten aangebracht van de tympaanvullingen, welke voor de Kloostergang bij de Dom zijn vervaardigd in de ateliers van dr. P. J. H. Cuypers ten behoeve van de restauratie in de jaren 1880-1896. Doordat een verkeerde steensoort is gebruikt, vertoonden ze zodanige verschijnselen van verwerking, dat ze bij de huidige restauratie van de Kloostergang alle vernieuwd moeten worden. Kunsthistorisch hebben ze echter wel waarde; ten eerste als werken uit de school van Cuypers en ten tweede omdat ze een schakel dichtert staan bij de originele tympaanvullingen, die in 1880 nog — in sterk verweerde toestand — aanwezig waren. De delen, die het minst van verwerking geleden hebben, zullen voor plaatsing in de bedoelde muur langs de hof in aanmerking komen. Door het maken van een betere bescherming dan in de Kloostergang mogelijk was zullen ze zoveel mogelijk voor verder verval worden behoed.

Blauwkapel. In het gerestaureerde Kerkje van het fort Blauwkapel is een 17de eeuws vlaams orgeltje geplaatst. Het is gekocht in Menen (B.) en heeft gestaan in een klooster in Noord-Frankrijk.

Voorstraat, Vleeshal. In 1959¹⁾ is melding gemaakt van enige vondsten, welke tijdens de inrichting van de grote Vleeshal tot jeugd leeszaal werden gedaan. We publiceren hierbij een afbeelding, waarop een en ander is aangegeven. De zuidwestelijke zijmuur en enige funderingsrestanten zijn overblijfselen van een vorig Vleeshuis, dat in 1433 werd gebouwd. Samen met het Kleine Vleeshuis in de Lange Nieuwstraat moest dit het in 1432 gesloopte Vleeshuis achter het toenmalige stadhuis vervangen²⁾.

Zowel deze vondsten als de kaart van Brann en Hogenberg uit ca 1570 (waarvan een fragment op de afbeelding is gecopieerd) wijzen erop, dat dit vroegere Vleeshuis tweebeukig was. Tijdens de vernieuwing in 1637 heeft men de noordoostelijke muur evenwijdig gelegd aan de (toen intact gebleven) tegenoverliggende muur. In de oorspronkelijke toestand was het gebouw aan de Voorstraatzijde iets breder dan aan het Jansveld. Er naast zal nog een klein gangetje gelegen hebben, waarvan Paulus Moreelse in 1637 gebruik maakte

1) Mndbl. Oud Utrecht 1959, blz. 18 en 111.

2) E. J. Haslinghuis, de Ned. mon. van Gesch. en Kunst, II - I, blz. 136 e.v.